

مرور هویت تاریخی سنگلج زیر گنبد های فیروزه‌ای

■ موضوع: مساجد فیلسوف الدوله
مجدالدوله، میرزا یونس خان و حضرت رقیه
■ ویژگی: برخی از مساجد وقفی محله
سنگلج

مسجد و مدرسه فیلسوف الدوله

مسجد و مدرسه فیلسوف الدوله در محله چال میدان واقع شده و از پسوند نام این مسجد هم می‌توان به قدمت و هویت تاریخی آن در دوران قاجار پی برد. این مسجد و مدرسه را میرزا کاظم فیلسوف الدوله ساخت که از پزشکان مشهور دوره ناصرالدین شاه بود. قبر بانی مسجد هم در حیاط بسیار کوچک پشت صحن قرار دارد. این بنا وقفی و برای آموزش طلاب با ۱۲ حجره و ۲ ایوان ساخته شده است.

مسجد مجدالدوله

مسجد مجدالدوله بر اساس کتیبه موجود در ضلع غربی در سال ۱۲۷۱ توسط مهدی قلی خان مجدالدوله، داماد ناصرالدین شاه، ساخته شده و به نام او شهرت پیدا کرده است. ساخت این مسجد در دوره قاجار بیش از ۱۰۰ سال طول کشید و اکنون آن را به عنوان مسجد و مدرسه «مجدد» می‌شناسند. قسمت‌هایی از بنا از زمان احداث اولیه باقی مانده و قسمت‌هایی نظیر شبستان جدید از الحاقات سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۳۶ است. حضور فقها و مجتهدان نام‌آشنا به‌عنوان امام جماعت و مدرس حوزه علمیه و برگزاری کلاس‌های احکام تجارت در آن موجب شهرت این مسجد شده است. مسجد مجد اکنون علاوه بر کاربری اصلی‌اش، مدرسه دینی طلاب است.

مسجد میرزا یونس خان جارچی

مسجد میرزا یونس خان یکی از مساجد تاریخی دوره قاجار است که به دلیل نزدیکی به خانه شیخ فضل‌الله نوری به این مسجد و همچنین برگزاری نماز جماعت توسط وی در این مسجد، به نام ایشان هم شهرت دارد. این مسجد در دوران قاجار (زمان ناصرالدین شاه) توسط میرزا یونس خان، جارچی دربار و حاج حسین انگشت‌باف بنا شده است. در زمان پهلوی دوم مسجد متروک ماند و سال ۱۳۵۰ توسط آیت‌الله حسین غفاری (پدر حجت‌الاسلام هادی غفاری) و با معماری استاد حسین لرزاده بازسازی شد. این مسجد به لحاظ معماری جاذبه‌های بی‌شماری دارد که نمونه‌اش طاق قوس شاخ‌بزی تند با آجر کاری نمای رومی در ورودی است. نام این مسجد با خاطرات دوران مشروطه گره خورده و فراموش نمی‌شود.

مسجد حضرت رقیه

در دل محله قدیمی سنگلج مسجدی ساده و بی‌آلایش به وسعت ۴۰ متر مربع به نام مسجد حضرت رقیه (ع) ساخته شده است. حسین غفاری، متولی این مسجد و از ساکنان قدیمی محل می‌گوید: «در وقف‌نامه آمده که وجهه الملوکی ۲۰۰ متر از املاک خود را برای ساخت مسجد وقف کرده است. این مسجد ابتدا سال ۱۳۱۵ به‌عنوان نمازخانه ساخته شد، ولی تابلوی نصب‌شده روی سردر مسجد تاریخ ثبت آن را سال ۱۳۲۷ نشان می‌دهد.»

سرما زمستان در امان باشند و یک شبستان تابستانه که در سایه ساخته می‌شد و معمولاً بعد از ایوان و بدون در ورودی شکل می‌گرفت. مسجد حاجر جبعلی از معدود مساجد تهران است که ۲ شبستان دارد.»

علی شریعتمداری، نوه و متولی مسجد حاجر جبعلی می‌گوید: «این مسجد توسط استاد محمدقلی شیرازی، از معماران آن زمان، در طول ۱۷ سال ساخته شد. دورتادور مسجد برای اقامت طلاب حجره ساخته شده بود که اکنون چند حجره بیشتر باقی نمانده است. دارای ویژگی‌های شاخص معماری و کاشی‌کاری خاص است. در تزئینات و کاشیکاری این مسجد از اشعاری هم استفاده شده بود که چند بیت زیر طاق نمای شرقی ایوان هنوز باقی است. من برای بازسازی و مرمت این مسجد آپارتمانم را فروختم و اکنون هم هر زمان پول دستم بیاید، بخش دیگری از آن را مرمت می‌کنم.»

مسجد حاجر جبعلی ملحقیات دیگری مثل مدرسه و تکیه داشت که با گذشت زمان تخریب شدند. از مدرسه علمیه‌ای که در ضلع شرقی مسجد قرار داشت، تنها یک ایوان با کاشی‌کاری باقی مانده و کلاس‌های درس این مدرسه به خانه مسکونی تبدیل شده است.

مسجدی که دانشکده معماری است

■ موضوع: مسجد حاجر جبعلی
■ ویژگی: معماری در خشان ایرانی-اسلامی

هویت تاریخی محله در خونگه با خشت‌های آجری و نقوش بی‌نظیر کاشی‌های مسجد حاجر جبعلی گره خورده است. براساس کتیبه‌های نصب‌شده در این مسجد، تاریخ ساخت آن به سال ۱۱۷۹ شمسی برمی‌گردد و تا سال ۱۳۵۵ شمسی در آن نماز اقامه می‌شده است؛ اما پس از مدتی داریست‌های چوبی برای مرمت و بازسازی، مسجد را احاطه کرد. از آن روزها چندین دهه می‌گذرد و هنوز هم این داریست‌ها پابرجاست و از مرمت خبری نیست. به اعتقاد استادان معماری، این مسجد شاهکاری از هنر معماری ایرانی-اسلامی و به‌تنهایی یک دانشکده معماری است و می‌تواند کلاس درس دانشجویان معماری باشد؛ چرا که مسجد حاجر جبعلی، نخستین سقف و گنبد بیضی‌شکل در ایران و تهران را در خود جای داده است. پیداشدن «چاه قرآن» در این مسجد تاریخی نیز از دیگر شاخصه‌هایی است که آن را از مساجد قدیمی تهران متمایز می‌کند. نصرالله حدادی، تهران‌پژوه، می‌گوید: «چاه قرآن در مساجد قدیمی برای گذاشتن قرآن‌های قدیمی پاره‌شده حفر می‌شد. حاجر جبعلی کدخدای گذر در خونگه بود و ارادت زیادی به ملا محمدجعفر شریعتمداری داشت. سال‌ها قبل از انقلاب، این ملا پیش‌نماز مسجد بود. شریعتمداری ۲ پسر به نام‌های شیخ‌علی و شیخ‌حسن داشت. حاج ملاجعفر شریعتمداری، دختر حاجر جبعلی را برای پسر بزرگ‌تر خود، شیخ‌علی، خواستگاری کرد و در اثر این قرابت، این مسجد به‌همراه موقوفاتش وقف نوادگان دختری حاجر جبعلی شد تا نسل‌اندز نسل در این مسجد نماز اقامه کنند. برای مسجد ۲ در ورودی ساخته شده بود. ورودی غربی به شبستان زمستانه و ورودی جدید به شبستان جدید منتهی می‌شود. در تهران قدیم به‌واسطه نبود سیستم تهویه هوا برای برخی مساجد ۲ شبستان می‌ساختند؛ یکی شبستان زمستانه که با دیوارهای قطور و روبه‌آفتاب ساخته می‌شد تا نمازگزاران از

عبادتگاه ۲۱۸ ساله سنگلج

■ موضوع: مسجد و مدرسه چال حصار
■ ویژگی: قدمت تاریخی

مسجد و مدرسه چال حصار از جمله ابنیه قدیمی محله سنگلج است. این مسجد و مدرسه سال ۱۱۸۵ شمسی به دستور فتحعلی شاه ساخته شد و با توجه به نام محل، مسجد چال حصار نام گرفت؛ اما به‌مرور زمان و با توجه به تغییرهای به‌وجودآمده در آن، معماری اولیه خود را از دست داد؛ به همین دلیل اکنون مسجد در قسمتی یک‌طبقه و در قسمت‌های دیگر دوطبقه است و در بخش انتهایی مغازه‌های موقوفه مسجد قرار دارد.

نصرالله حدادی، تهران‌پژوه، می‌گوید: «بقایایی از ویرانه بنای اولیه مسجد چال حصار در قسمتی از جنوب صحن باقی مانده است. در شرق صحن، شبستان مردانه قرار گرفته است. نمای بیرونی شبستان شامل ۵ طاق نماست که ۳ طاق نما به‌صورت یک‌درمیان دارای کاشی‌کاری خشتی با زمینه لاجوردی است. در بالای طاق نمای وسطی ۲ مناره خیلی کوتاه با رأس‌های فلزی قرار دارند. بین این ۲ مناره یک نیم‌تاج خورشیدمانند بسیار زیبا قرار گرفته است.» این مسجد در گذشته یک شبستان تابستانی چهل‌پله در زیرزمین داشته است. حمیدرضا

نارنجی‌نژاد، رئیس هیأت‌مدیره انجمن سنگلج، خاطرات جالبی را که از اهالی قدیمی محل شنیده تعریف می‌کند: «کنار یکی از دیوارهای مسجد به زبان آذری کتیبه‌ای مرمری نصب شده که در آن به خط نستعلیق، مدحی درباره فتحعلی شاه نوشته شده و تاریخ این کتیبه به سال ۱۱۹۴ شمسی برمی‌گردد. طبق گفته اعضای هیأت‌امنا، در خاکبرداری ساختمان در سال ۱۳۲۷، این کتیبه کشف شد و اکنون در قابی چوبی روی دیوار جا خوش کرده است. از سوی دیگر،

این مسجد یک حوزه علمیه داشته و از جمله مدارس مهم دوره خود بوده است و در بسیاری از منابع که از مدارس معروف تهران نام برده‌اند، نام مدرسه چال حصار نیز آمده است. با گذر زمان، مدرسه رو به ویرانی رفت. مسجد چال حصار تکیه بزرگی نیز داشته که از جمله تکیه‌های بزرگ و تاریخی تهران محسوب می‌شده است. براساس آمار دارالخلافه تهران در سال ۱۲۳۲ شمسی این تکیه در محله سنگلج قرار داشته است؛ اما اکنون از تکیه اثری نیست.»